

Ernesta KAZAKĒNAITĒ

Vilniaus universitetas

**JAUNS AGRĪNĀ LAIKMETA AVOTS –
LATVIEŠU TĒVREIZES STARPRINDU LABOJUMI
S. MINSTERA 1552. G. KOSMOGRĀFIJĀ***

A new early written Latvian source: interlinear corrections to the Latvian Lord's Prayer in S. Münster's Cosmography of 1552

Anotācija. Rakstā iepazīstināts ar jaunu latviešu rakstu valodas pieminekli – Sebastiana Minstera 1552. g. kosmogrāfijā latīņu valodā publicētās tēvreizes starprindu labojumiem. Izdevuma eksemplārs pašlaik glabājas Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkā Viļņā. Pierakstījums ir anonīms un grūti datējams, taču valodas analīze mudina to pieskaitīt pie agrīnā latviešu rakstu valodas laikmeta avotiem.

Atslēgvārdi: agrīnie latviešu rokraksti; Sebastians Minsters; tēvreize; rediģēšana.

Abstract. This study presents a new source of early written Latvian – interlinear corrections to the Latvian Lord's Prayer in the Cosmography by Sebastian Münster (1488–1552). They are found in the 1552 edition of the Cosmography in Latin, which is currently preserved at the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius. The corrections are anonymous and difficult to date, but an analysis of the language suggests that they belong to early period sources.

Keywords: early Latvian manuscripts; Sebastian Münster; Lord's Prayer; editing.

1. Ievads

Agrīnais laikmets latviešu rakstu valodas vēsturē tiek traktēts dažādi. Atšķiras, pirmkārt, nosaukumi, kādos šis posms tiek dēvēts, otrkārt, uzskati par tā sākumu. Arturs Ozols (1965, 11–14) savu latviešu rakstu valodas periodizāciju sāk no 16. gs. un pirmo posmu sauc par senāko periodu, bet

---

* Pētījumu finansējusi Viļņas Universitāte pēcdoktorantūras projektā “16.–17. gs. baltu valodu rakstu komparatīvistiskie pētījumi”. Arī ļoti pateicos Lietuvas Zinātņu akadēmijas bibliotēkai par sadarbību un atļauju publicēt rakstā esošus attēlus.

Pēteris Vanags (2019, 58) – latviešu rakstu valodas periodizāciju sāk no 13. gs. un pirmo posmu sauc par grafizācijas un valodas izvēles periodu. Tomēr abiem iedalījumiem kopīgs ir tas, ka perioda beigas tiek iezīmētas ar 17. gs. sākumu, kad iznāk Georga Manceļa (1593–1654) darbi. Šajā agrīnajā (pirms Manceļa) latviešu rakstu valodas posmā ietilpst dažādi, parasti reliģiska satura, saistīti teksti¹, kā tēvreizes, pirmās latviešu grāmatas, katoļu darbi utt. (sk. vairāk Vanags 2019, 58–60). Tie ir gan rokrakstos, gan iespiestā veidā. Tomēr skaitliski avotu nav ļoti daudz, tāpēc katrs jauns rakstu valodas pieminekļis ir ļoti gaidīts. Un tāds 2023. g. rudenī ir uziets Sebastiana Minsterā (1488–1552) kosmogrāfijā – latviešu tēvreizes starprindu labojumi.

Lai gan pirmo reizi Sebastiana Minsterā kosmogrāfija izdota 1544. g. Bāzelē, latviešu valodas paraugs tajā atrodams kopš 1550. g. Izdevums tika pilnveidots līdz pat pēdējam laidienam 1628. g., taču Johana Hāzentētera iesniegtā latviešu tēvreize Livonijas aprakstā palikusi pamatā nemainīga.² Tāpēc fakts, ka grāmatai nonākot latviešu valodas pratēja rokās, tēvreize varēja tikt labota, nepārsteidz, jo tēvreizes teksts laika gaitā ir mainījies, turklāt vienlaikus eksistējuši arī tās varianti.³ S. Minsterā kosmogrāfijai bija liela popularitāte, tā tikusi izdota teju 40 reižu dažādās valodās⁴, līdz ar to eksemplāri izplatījušies pa visu Eiropu un pašlaik tiek glabāti daudzās bibliotēkās.⁵ Pārskatot vairākus simtus S. Minsterā kosmogrāfijas eksemplāru, kas saglabājušies līdz mūsdienām ārpus Latvijas,⁶ var secināt, ka kopumā komentāri vai labojumi grāmatā nav nekas neparasts. It īpaši lasītāji komentējuši tās ziņas, kas pauž

---

¹ Ir saglabājušies arī atsevišķi vārda vai frāzes pierakstījumi latviešu valodā, sk. Vanags 2019, 58.

² Izmaiņas vērojamas lielākoties korektūras līmenī (sk. Kazakēnaitē 2020; 2021). Salīdzinot Hāzentētera tēvreizi ar Latvijas teritorijā iespiestajām, piem., pirmajos katķismos esošajām, tēvreizēm, redzamas lielas atšķirības.

³ Sal. tēvreizes teksta atšķirības pirmajos divos katķismos latviešu valodā, kas izdoti 1585. un 1586. g.

⁴ Nav vienprātības, cik izdevumu bijis, sal. Hantzsch 1898, 28; Ruland 1962; Freidhof 1988, XVIII; McLean 2007, 1; Dini 2010, 258; VD16; VD17 utt.; plašāka diskusija sk. Kazakēnaitē 2020, 56.

⁵ Visvairāk Sebastiana Minsterā kosmogrāfijas eksemplāru vienuviet atrodami Bāzeles Universitātes bibliotēkā, jo tieši Bāzelē tā tikusi izdota visvairāk reižu.

⁶ Tas ir darīts pēcdoktorantūras projekta laikā bibliotēkās Francijā, Igaunijā, Latvijā, Lietuvā, Šveicē, Vācijā, Zviedrijā un Islandē, kā arī apskatīti visi digitāli pieejamie grāmatas eksemplāri, ko vien izdevās uziet.

informāciju par konkrēto vietu, kurā konkrētā grāmata glabāta. Taču latviešu tēvreizes komentāri ir retums, jo tie pagaidām pamanīti vienā eksemplārā, kas glabājas Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkā Viļņā (turpmāk – LZAVB). Tas ir 1552. g. kosmogrāfijas izdevums latīņu valodā⁷, un tajā starp nodrukātas latviešu tēvreizes rindām atrodams ar roku ierakstīts precizējums (sk. 2. attēlu).

Šis Sebastiana Minsterā tēvreizes labojums tiks analizēts raksta 3. daļā. Pirms tam ir apkopotas ziņas par pašu eksemplāru (2. daļa), bet raksta 4. daļā īsi raksturotas citas lasītāju veiktās piezīmes LZAVB eksemplārā.

2. Ziņas par eksemplāru

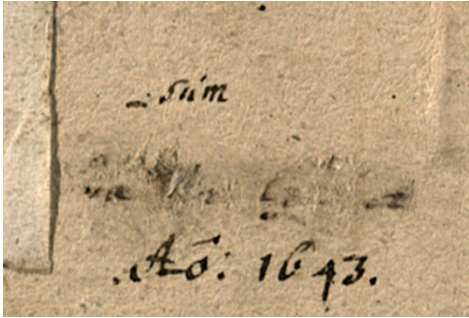
Pirms latviešu valodas ieraksta analīzes jāpiezīmē zināmie fakti par pašu grāmatu, jo tie palīdz atbildēt uz dažiem ar ieraksta ģenēzi saistītiem jautājumiem. Vispirms jāmin, ka eksemplārs ir defektīvs, jo tam trūkst oriģinālās titullapas (pievienota rokraksta veidā), kurā varbūt bijis kāds piederības ieraksts, kas liecinātu par iespējamo labojumu autoru.⁸ Taču arī grāmatas vāka iekšpusē šajā gadījumā sniedz svarīgu informāciju, jo tās centrā redzama uzlīme, kurā lieliem burtiem rakstīts “WALLENRODIADUM MAGNIS MAIORIBUS || ORTA HUNC RELIQUIS IUNXIT BIBLIOTHECA || LIBRIS UTERE CONCESSO LECTOR TIBI || MUNERE RITE CUNCTAQVE PATRONIS || FAUSTA PRECARE MEIS”.

Īpašumzīme liecina, ka grāmata kādreiz piederējusi Kēnigsbergā veidotajai slavenajai fon Vallenrodu ģimenes bibliotēkai (sk. tālāk). Lai gan ir skaidri zināms, ka šis ekslibris radīts 1711. g. (Juntke 1927, 31), tas nevar būt pamats apgalvojumam, ka grāmata kolekcijā nonākusi tikai 18. gs., jo šādi atzīmēti arī agrākie ieguvumi. Pie uzlīmes labajā pusē ar roku sīki ierakstīts “*sum* || [...] || Aō: 1643.” (sk. 1. attēlu), virs datējuma ir izdzēsts teksts, bijusi divu vārdu rindiņa, varbūt vārds un uzvārds. Nav līdz galam skaidrs, vai grāmatas iegādāšanās datums attiecas uz fon Vallenrodiem vai kādu iepriekšējo īpašnieku.

---

⁷ *Cosmographiae universalis lib. VI. in quibus iuxta certioris fidei scriptores sine omni cuiuscunq[ue] molestia, vel laesione, describuntur omnium habitabilis Orbis partium situs propriaeq[ue] dotes ... / authore Sebastiano Munstero*, Basileae [Basel]: apud Henrichum Petri, mense Martio 1552. Šifrs: LMAVB:K2-174. Sk. <https://vb.mab.lt/permalink/f/40nq34/MAB01000283925>.

⁸ Šis trūkums netraucē precīzi nosaukt grāmatas izdošanas gadu, jo agrākās Sebastiana Minsterā kosmogrāfijas tika datētas nevis titullapā, bet gan izdevuma pēdējā lapā, kas šajā eksemplārā ir saglabājusies, un tajā skaidri rakstīts M. D. LII. (1552).

1. attēls. Grāmatas vāka iekšpusē redzams datējums.

Tomēr vāka iekšpusē apakšā pa vidu bijis vēl viens piederības ieraksts, taču tas noplēsts, palikušas tikai grūti lasāmas bijušo vārdu daļas un beigās skaitļi, iespējams, datums, varbūt “[1?].6.5.[?]”. Tātad vēlāks par pirmo minēto. Vāka iekšpusē ir vēl viens ļoti vāji redzams ieraksts, kas, šķiet, nav saistīts ar šo grāmatu, bet ir izsūcies cauri, rakstot uz citas lapas, un tajā var būt saskatīts datums un daži burti – “1677 W. G.”.

Piederības ieraksts bijis arī ievada pirmās lappuses malā, tomēr tas ir vai nu izbalējis, vai izbalināts, jo redzami tikai atsevišķi burti.⁹ Ņemot vērā dažus redzamos gadskaitļus, jāpieļauj, ka grāmatai bijuši vairāki īpašnieki, tomēr tikai pēdējais – fon Vallenrodi – ir skaidri zināms.

Par uzlīmē pieminēto fon Vallenrodu kolekciju ir rakstīts daudz, jo tā bijusi liela un svarīga Kēnigsbergas bibliotēku daļa.¹⁰ Kolekcijas iesācējs bija kanclers Martins fon Vallenrods (vācu *Martin von Wallenrod*, 1570–1632). Savu kolekciju viņš sāka veidot divreiz, jo pirmais vākums, kas saturēja ap 3000 grāmatu, 1623. g. 23. oktobrī sadega ugunsgrēkā (*Abgefaste...* 1721, [3]). Tas nozīmē, ka minētā Sebastiana Minsteras grāmata šajā kolekcijā nonāca ne agrāk par 1623. g. Ir zināms, ka, Martinam fon Vallenrodam dodoties aizsaulē 1632. g., kolekcijā bija ap 2000 grāmatu. Viņa grāmatu vākšanas darbu turpināja dēls Johans Ernsts fon Vallenrods (vācu *Johann Ernst von Wallenrod*, 1615–1697). Ceļodams pa Eiropu un Ziemeļameriku, viņš vāca hronikas, atlantus, globusus un citas vērtīgas lietas. Bibliotēka laika gaitā tika bagātināta, arī iegādājoties grāmatas vietējās izsolēs (Tondel 2001, 170), tāpat saņemti atsevišķu personu dāvinājumi (Juntke 1927, 16). Tātad, šķiet, šajā rakstā apskatītā Sebastiana Minsteras kosmogrāfija kolekcijā būs ienākusi

⁹ Lai gan šis ieraksts vairs nav brīvi salasāms izbalējušās tintes dēļ, pārskatot vairāk LZAVB grāmatu, var meklēt līdzības, jo rakstīšanas stils ir redzams.

¹⁰ Piem., Osnabrikas Universitātē Aksela Valtera (*Axel E. Walter*) vadītais tā saucamais Kēnigsbergas projekts un ar to saistītās publikācijas, sk. https://www.ikfn.uni-osnabrueck.de/forschung/abgeschlossene_projekte/koenigsberger_projekte.html.

otrā bibliotēkas īpašnieka Johana Ernsta fon Vallenroda laikā, kaut gan pašlaik nav iespējams precizēt tās iegādāšanās vietu un brīdi. Tiesa, viena hipotētiska sakritība būtu minama. Kā norādīts iepriekš, grāmatas vāka iekšpusē atrodams kāds gadskaitlis – “[1?].6.5.[?]” Tajā kā pēdējo ciparu (no tā palikusi tikai augšējā daļa) būtu iespējams saskatīt “7”, un ir zināms, ka tieši 1657. g. fon Vallenrodi saņēma lielu – 106 grāmatu – dāvinājumu no Albrehta fon der Trenka (Juntke 1927, 16). Tomēr neviens no redzamajiem ierakstiem neliecina par kādu saistību ar šo personu.

Sākumā fon Vallenrodu kolekcija atradās Tapiavā (tag. Gvardeiska), taču 1650. g. oktobrī tā tika pārvietota uz Kēnigsbergu (*Abgefaste...* 1721, [3–4]). Fiziski kolekcija bija novietota atsevišķā telpā, tomēr tā 1675. g. oficiāli kļuva par daļu no universitātes bibliotēkas, bet 1721. g. nonāca valsts īpašumā ar nosacījumu, ka fon Vallenrodiem ir tiesības to koordinēt (Steponaitienė 2007, 156). Bibliotēka 1909. g. tika pievienota Kēnigsbergas Universitātei, kuras uzraudzībā palika līdz pat 2. pasaules karam, kad fon Vallenrodu bibliotēkas krājums tika plaši izkaisīts. Karā Kēnigsberga tika bombardēta, taču lielāko daļu grāmatu izdevās saglabāt. Mūsdienās tās atrodamas Polijā, Baltijas un Krievijas bibliotēkās (Garber 1995; Päsler 2007, 198), kā arī Vācijas un Somijas bibliotēkās (Braziūnienė 2022, 252). Ir zināms, ka grāmatas no fon Vallenrodu kolekcijas Lietuvā ievestas pēc 1945.–1947. g. ekspedīcijām Kēnigsbergā.¹¹ Tātad skaidrs, ka Sebastiana Minsteras kosmogrāfijas eksemplārs galvenokārt atradies Kēnigsbergā, tomēr atbildēt uz jautājumu, no kurienes tas ienācis pēc iespiešanas Bāzelē 1552. g., nevar.¹²

Svarīgi piezīmēt, ka fon Vallenrodu kolekciju izmantojuši ne tikai paši īpašnieki – pēc viņu vēlmes jau kopš 1673. g. tā bijusi pieejama arī sabiedrībai (Walter 2013, 71)¹³. Šis fakts apgrūtina Sebastiana Minsteras kosmogrāfijas eksemplāra tēvzemes teksta pierakstījuma autora noskaidrošanu – ir zināmi

---

¹¹ Grāmatas no fon Vallenrodu kolekcijas pašlaik atrodas gan Lietuvas Nacionālajā bibliotēkā, gan LZAVB. Nacionālajā bibliotēkā esot divas inkunābulas, 11 16. gs. grāmatu un 40 – 17. gs. grāmatu (Steponaitienė 2007, 156), bet LZAVB – 1797 grāmatas, no kurām ap 700 ir latīņu valodā (Bikauskienė, Bliūdžiūtė 2004, 521, 537). Ziņas par ekspedīcijām ir apkopotas, sk. Marcinkevičius 2001.

¹² Jāpiebilst, ka fon Vallenrodu bibliotēkas grāmatas tika reģistrētas, noalgojot pirmos bibliotekārus 1656. g., tomēr tas darīts tematiski un grāmatu nosaukumi šajā dokumentā neatspoguļojas (sal. Juntke 1927, 10–11).

¹³ Apmeklēšana bija paredzēta otrdienās un piektdienās no diviem līdz trijiem (Petzholdt 1853, 213).

Liber III.

789

ius Lubecense, provocantq; in foro contentioso ad Lubecum. Rigenles uero habet proprium
ius scriptum, cui alia quoque oppida parent. Reualiz & Tarbatz utuntur lingua Esthiaca, &
circa Rigam, lingua Liuonica. Rustici prope hanc urbem habitantes & in verbo domini insit.
tuti, orant dominicam orationem in hunc modum:

Pater noster qui tu es in caelis sanctificetur tuum nomen adueniat nobis tuum
Tabes mus kas tu es eckſchkan debbelsis, schuueitiz touus uuaartz, Enack moms touus
regnum tua uoluntas fiat sicut in celo sic super terram nostram quotidianum panem
uualſtbe, touus praats bus ka eckſchkan debbes ta uuuſan ſemmes, Muſſe deniſche rixyſe
deus nobis hodie condona nobis nostra debita sicut nos condonamus nostris debitoribus pauperibus.
dudh mums ſchödeen, palmate mums müſſe græke ka mells pammat muſſe parraducken
ne inducas nos malam tentationem sed custodi nos ab omni malo.
Ne euuedde mums louna badekle pett paſſarga mums nu uuuſſe loune Amen.
Wapend mums louna bawimuffen, Baw, gopj mums ni to louna.

Hæc pro bona parte habeo à Iohanne Lepoitida, homine multarum
regum & regionum expertissimo.

2. attēls. Latviešu tēvreizēs labojumi Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkas
eksemplārā (LMAVB:K2-174).

daudzi gadījumi, kad publiski pieejamā grāmatā ierakstus veicis arī kāds students. Tāpēc, skaidrojot tēvreizē veikto piezīmju autorību, pārbaudītas arī Kēnigsbergas Universitātes matrikulas (Erler 1910; 1911–1912) un Augusta Serafina (Seraphin 1893) apkopojums, meklējot studentus no tagadējās Latvijas teritorijas. Tomēr Kēnigsbergā studējušo ar apzīmējumu *Liunus*, *Curonus* vai citiem ir bijis tik daudz (sk. Seraphin 1893, 8), ka grūti atrast kādas sakarības.

Nevar nenosaukt arī zinātniskajā literatūrā pieminēto faktu, ka pats Martins fon Vallenrods esot mēdzis komentēt savu grāmatu saturu (Braziūniene 2022, 253). Tomēr viņa roka būtu ļoti maz ticama. Pirmkārt, viņš miris 1632. g., bet grāmatas vāka iekšpusē redzami iespējamie tās iegādes gadskaitļi ir vēlāki. Otrkārt, nav ziņu, ka viņš būtu pratis latviešu valodu.

No īsa ieskata fon Vallenroda bibliotēkas vēsturē skaidrs, ka eksemplārs lielāko daļu laika ir pavadījis Kēnigsbergā. Lai gan nav zināms, kad un no kurienes tas tur ieradies, ieraksti vāka iekšpusē mudina domāt, ka fon Vallenroda kolekcijā izdevums atradies kopš 17. gs. vidus.

3. Latviešu tēvreizis labojumi

Sebastiana Minsterā 1552. g. kosmogāfijā nodrukātajā tēvreizē ir 49¹⁴ latviešu vārdi, ieskaitot *Amen* – 50, savukārt ar roku pierakstīti 22 vārdi vai to formas.¹⁵ Rokraksts ir sīks, tomēr diezgan viegli lasāms, izņemot dažas vietas un vienu vārdu (sk. tālāk 3. attēlu). Pārsvārā vārdi tikuši rakstīti virs vai pie precizējamā vārda, izņemot pēdējo tēvreizis rindiņu, kas pārrakstīta vesela zem nodrukātās rindas, izmantojot tukšo vietu. Pierakstījuma ortogrāfija nav vienā izteiktā stilā, jo lietoti gan latīņu, gan vācu kursīvraksta burti. Ņemot vērā visus labojumus, jaunais variants ar transkribētiem ierakstiem ir šāds:¹⁶

Taebes mus kas tu es eckfchkan debbfes, fchuetitz *tōp tous uuaartz, Enackas moms *toūwe* || uallfibe, touus praats bus ka *ēx* debbes ta uuurfan femmes, Mulfe denifche maeyfe ||*dōd* mums *fchōden*, *und pammet* mums *mūze graeke ka mefis

¹⁴ 1552. g. publicējumā *Ne euuedde* tiek skaitīts kā divi vārdi, jo tiek rakstīts atsevišķi, lai gan no mūsdienu viedokļa būtu viens.

¹⁵ Vienā vietā – zem frāzes *touus praats* – šķiet, ka teksts ticis izdzēsts. Taču tas neizskatās kā tās pašas rokas uz stila veikums.

¹⁶ Šī transkripcija neatspoguļo visu atsevišķu rakstzīmju daudzveidību, kas ir īpaši raksturīga manuskriptiem, piemēram, ķeksītis virs <u> rakstīts dažādi, dažviet vairāk kā °, citviet – kā parasts ķeksītis °. Šīs nianšes redzamas 2. attēlā.

pammat mulfē *parradnekems*¹⁷,|| *Vnd Neewed m'ūs*¹⁸ *lownan kardinafchan, Beth peftj mūms nū to loūne*. Amen.

Treknrakstā iezīmēti klāt pierakstīti vai laboti vārdi.

Citi paskaidrojumi:

* – grūti lasāms vārds vai kāds šī vārda burts, var būt arī citādi;
pasvītrots – klāt pierakstīts vārds.

Kaut gan daži vārdi ir grūti lasāmi, salīdzinot labojumus ar līdz šim zināmajām 16.–17. gs. iespiestajām tēvreizēm latviešu valodā (sk. pielikumā), var redzēt, ka šī jaunā tēvreize ne ar vienu no iepriekšējām precīzi nesakrīt. Tāpēc secināms, ka ar roku ierakstītais tēvreizes variants nav vienkārši norakstīts no eksistējošas iespiestas latviešu grāmatas. Varam pieņemt, ka rokraksta īpašnieks šo ar roku rakstīto tēvreizi mācēja no galvas. Hipotēze, ka viņš valodu neprata, bet viņam pa rokai bija kāds manuskripts, ir iespējama, tomēr daudz mazāk ticama. Jāatzīst, ka, salīdzinot šo tēvreizi ar citām zināmām, būtu gaidāms vairāk precizējumu, nekā to ir, piem., atstāts *moms*, lai gan visur pēc tam pierakstīts ar *u* (piem., *mums*, *mus*), utt. Tāpēc paliek atklāts ļoti interesants jautājums – kāpēc nav labota visa tēvreize, bet tikai atsevišķi vārdi. Var būt, ka pārlabošana nebija lasītāja mērķis, bet tas darīts, neplānojot, vienkārši lasot un jūtot, ka viņam zināmais variants atšķiras. Šādi mudina domāt vērojamā tendence – jo tuvāk beigām, jo vairāk labots. Piem., pirmais vārda *ekfchkan* lietojums nav aiztikts, tomēr otrajā rindiņā virs *ekfchkan* jau redzams pieraksts *ēx* ‘iekš’.

3.1. Labojumu valoda

22 pierakstīti vai laboti vārdi ir salīdzinoši pietiekams apjoms, lai varētu kaut cik spriest par pierakstījuma autora valodu. Kā raksturīgs rokrakstiem un vispār agrīnā perioda latviešu tekstiem, tā arī šajā rokrakstā nav vērojama pilnīga konsekvence. Viens un tas pats burts līdzīgā pozīcijā var tikt rakstīts dažādi. Piem., vienā gadījumā /t/ vārda beigās rakstīts ar /h/ (*Beth*), bet citā – bez (*pammet*); vienā gadījumā /s/ vārda beigās aiz /m/ rakstīts noapaļoti pēc vācu kursīvraksta tradīcijas, bet citā – ievērota latīņu tradīcija (sal. 2. attēlā redzamās vārdformas *parradnekems* un *mūms*). Ne tikai burti vienādās pozīcijās, bet arī tie paši vārdi rakstīti dažādi (sal. *launs* rakstību 2. attēlā).

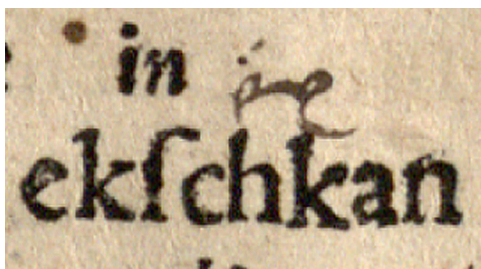
¹⁷ Burts <n> labots, sk. 2. attēlu.

¹⁸ Virs burta <u> ir divas zīmes: ^e un [~], sk. 2. attēlu.

Konsekvences trūkums papildina apgalvojumu, ka tēvreize netika norakstīta, bet gan tā tika pierakstīta no galvas un izjūtas. Atšķirībā no 16.–17. gs. drukātajiem tēvreizes tekstiem, bet līdzīgi kā zināmajos tēvreizes rokrakstos, nolieguma priedēklis *ne-* rakstīts kopā ar vārdu: *Neewed*. No iespiestajiem katķismiem tāds koprakstījums vērojams vienīgi 1585. g. (sal. pielikumā).

Kopumā, analizējot pierakstījuma valodu, šķiet, ka pierakstītājs seko latviešu agrīnā perioda, 16. gs. vai 17. gs. sākuma, rakstības tradīcijai.¹⁹ Piem., /*au*/ vārda vidū apzīmēts ar <*ow*> vai <*ou*> (*lownan*, *loūne*, varbūt arī *toūwe*), bet *un* tiek pierakstīts <*vnd*>; tāpat rakstībā netiek apzīmēts patskaņu garums, piem., *kardinaſchan* (1586. g. katķismā *kaerdenaſchenne*, Georgam Mancelim *Kahrdenaſchanas*), *mūze* (Georgam Mancelim *muhſſu*). Cita agrīnā perioda rakstības iezīme ir vārda vidū vai aiz priedēkļa gaidītā /*ie*/ apzīmēšana ar <*e*>, piem., *ſchöden*, *Neewed*, varbūt arī *parradnekems*. Tomēr, atšķirībā no visiem zināmajiem šī perioda avotiem, šķiet, ka šajā tekstā /*ie*/ vārda sākumā visdrīzāk apzīmēts ar unikālu <*ë*>. Tas nav pilnīgi droši, jo vārda *ekſchkan* labojums (sk. 3. attēlu) ir visgrūtāk izlasāmais vārds un tā lasīšana kā *ëx 'iekš' ir viena no hipotēzēm. Tiesa, pašlaik ticamākā, jo, lai gan bez konteksta 3. attēlā redzamais pirmais labojuma burts neizskatās pēc <*e*>, bet drīzāk pēc /*p*/ vai kāda cita, tomēr, salīdzinot

3. attēls. Vārda *ekſchkan* labojums.

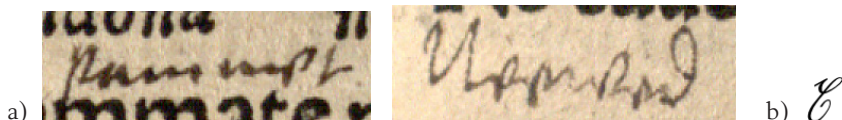
ar visiem 2. attēlā redzamajiem ierakstiem, kā arī atsevišķi izceltajiem vārdiem 4. attēlā, domājams, ka līdzīgā veidā rokrakstā tiek rakstīts tieši <*e*>.²⁰ Domājot, ka tā ir grafēma <*e*>, interesants jautājums par divu punktiņu lietojumu. Nevienā no iespiestajiem katķismiem tāda grafēma šajā pozīcijā nav redzama – nedz arī zināmajos rokrakstos, nedz arī tā būtu pazīstama vācu valodā.²¹ Otrs 3. attēlā redzamais pierakstītais burts ir <*x*>, kas rakstīts pēc vācu kursīvraksta tradīcijas, neatraujot spalvu no papīra (sk. 4. attēla b) daļu).

¹⁹ Sal. Bergmane, Blinkena 1986.

²⁰ Citi pierakstītie vārdi ar to nav pretrunā, jo gan /*p*/, gan /*o*/ tika rakstīts citādi, sal. 2. attēlā.

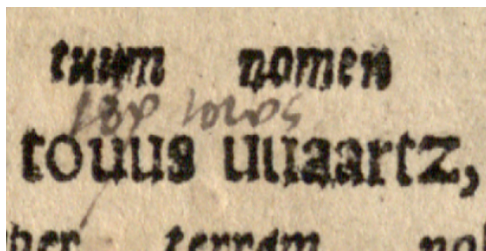
²¹ Būtu jāmin, ka Rēhehūzena gramatikā (1644, [34]) /*e*/ vietā redzam arī <*ö*>, tomēr šis burts /*ie*/ vietā vai vārdā *iekš* viņa darbā nav sastopams, turklāt *iekš* rakstīts gan *ehckschan*, gan *ehcksch* (sk. arī Bielenstein 1899, 45).

Salīdzinot šīs prepozīcijas rakstījumu citos avotos, <x> tajā lietots tieši agrīnā perioda avotos, kā Gisberta tēvreizē un pirmajos katķismos, kuros atrodami attiecīgi *exkan* un *exan* (sal. pielikumā), tomēr nevienā nav vērojama saīsinātā forma kā šajos labojumos.

4. attēls. a) /e/ rakstība vārdos *pammet* un *Neeved*; b) burts <x> vācu kursīvrakstā.

Interesanti, ka ar diviem punktiņiem dažviet ir apzīmēts arī divskanis /uo/ – tekstā tuvu novietoti vārdi *död* un *fchöden* tiek rakstīti ar <ö>. Savukārt vārdā *to* burts <o> ir bez papildu zīmēm (sk. 2. attēlu), bet iespraustajā vārdā *töp*, šķiet, /uo/ apzīmēts ar dubultu <o>. Taču tā rakstība ir ļoti neskaidra (sk. 5. attēlu).

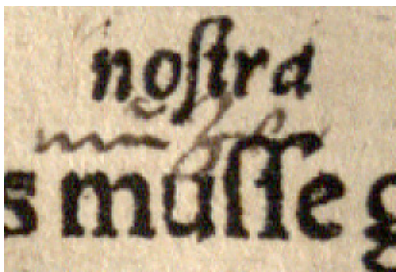
5. attēls. Vārda *töp* rakstība.

Runājot par neskaidrībām rok-rakstā, jāmin vēl divas vietas, kas saistītas ar atsevišķu personas vietniekvārda *mēs* formu rakstību. 6. attēlā redzamais vārds liek jautāt, kāpēc tas bija jāpārraksta, jo mainīts tikai viena burta pieraksta veids (*muffe*→*müze*). Savukārt 7. attēlā vārdā *mūs* virs burta <u> redzamas divas zīmes – gan ^e, kas parasti citos

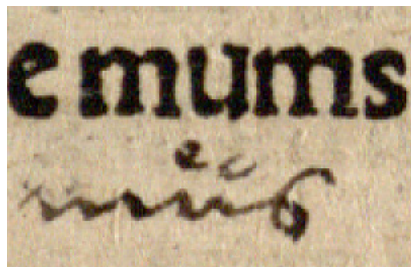
avotos nozīmē to pašu ko umlauts vai izmantots arī garuma apzīmēšanai, gan zīme ˇ, kas lietota skaidrības dēļ, norādot, ka rakstīts patskanis /u/, nevis līdzskanis /n/, ar kuru tas varētu tikt sajaukts.

Būtu minamas arī dažas **morfoloģiskās** iezīmes. Piem., pierakstītājs lieto seno daudzskaitļa datīva galotni *-ms* (*parradnekems*), kas no 17. gs. vidus lietota ļoti reti.²² Vienā gadījumā saskaņota vārdu dzimte – raksta *toüwe* bijušā *touus*

²² Piem., Georga Manceļa gadījums, sk. Milčonoka 1998, 52; Kazakēnaité 2017, 10–11.

6. attēls. Vārda *muffe* labojums.

7. attēls. Vārda *mums* labojums.

vietā savienojumā ar *uualftibe*. Te arī šķiet, ka tas darīts pēc senākā rakstības paņēmiena, jo galotnē nav *-a*, kā tas ir vēlākajos tekstos. Divreiz īsinātas darbības vārda 2. personas formas: *pammet* (*pammate* vietā) un *Neewed* (*Ne euuedde* vietā). Tādā veidā ir konsekvence tēvreizē esošas 2. personas pavēles formas rakstīšanā, kas nav vērojama pirmajās grāmatās (sal. pielikumā).

Pieminēšanas vērts šķiet arī vārds *kardinaſchan*, kas tiek rakstīts ar sufiksu *-in-*, lai gan latviešu katķismos redzam *-en-* līdz pat Elgera tulkojumam 1672. g. (sal. pielikumā). Tiesa, ar *-in-* vārds tomēr tiek fiksēts arī agrākajos darbos, piem., 1615. g. *Pfalmen vnd geiftliche Lieder*, taču dziesmā²³. Līdzīgi kā 1585. g. katoļu katķismā, arī šajā 1552. g. tēvreizis pierakstījumā lietota saīsināta forma *kardinaſchan*. Balstoties uz hipotēzi, ka 3. attēlā *ekſchkan* vietā redzamais vārds ir *ēx* 'iekš', jāmin arī atteikšanās no senās illatīva formas. Šī atteikšanās ir interesanta, jo teju visos pārējos avotos atrodama garākā forma *iekšan* (sal. pielikumā), bet *iekš* vecajos rakstos vispār ticis lietots tikai dažkārt (Nītiņa 2007, 31).

Vienu reizi nav pierakstīts pilnīgs vārds, ir dota tikai tā garākā forma, proti, vārdam *Enack* pielikta klāt atgriezeniskā galotne *-as* (*Enackas*). Salīdzinot šo vietu ar drukātajām tēvreizēm, redzams, ka latviešu grāmatās neatgriezeniskā forma fiksēta tikai pirmajā – 1585. g. – katoļu katķismā, bet vēlāk lietota atgriezeniskā forma vai analītiskā konstrukcija *lai ienāk*.²⁴

²³ „Ta Denifke mäife mums || ſchoden top dota / Grib muſe parrad pammēft / Ka mhes arridt-||czan muſems parradnekems darram / Ne laide mums exkan || **kardinaſchen** ſtawet / peſty mums no loune / Amen.” (*Pfalmen vnd geiftliche Lieder* 1615, 172). Tomēr biežāk leksēma dziesmu grāmatā novērota ar *-en-*.

²⁴ Var būt, ka atgriezeniskā forma vērojama arī Bruno tēvreizē – *Enacks* –, tomēr tas nav droši.

Par **sintaksēs** īpatnībām var pateikt maz, jo viss lielākoties sakrīt ar drukāto 1552. g. tēvreizes tekstu. Atšķirība – locījuma maiņa vārdu savienojumā *Newed m'ūs* bijušā *mums* vietā. Šāds pārvaldījums katķismos fiksēts tikai kopš 1671. g. (sk. pielikumā). Tāpat prievārda *iekš* konstrukcijas vietā lietota illatīva forma (*lownan kardinaſchan*), kas sakrīt ar vecākajām tēvreizēm, kā Grūnava tēvreizi, Bruno tēvreizi un tēvreizi 1585. g. katoļu katķismā, bet vairs nav vērojama pēc gada izdotajā pirmajā luterāņu katķismā (*exkan kaerdenaſchenne*) un vēlākajos 17. gs. tekstos.

Laika gaitā latviešu tēvreizes teksts ir mainījies, un, salīdzinot tās pierakstus, redzama citu vārdu izvēle katrā atsevišķā gadījumā. Tas atspoguļojas arī šajos tēvreizes labojumos, kad salīdzinām tos ar katķismiem (sk. pielikumā). Pārsvārā pierakstītais vārds ir tā pati leksēma ar precizētu formu vai rakstību, taču trīs reizes fiksētas arī izmaiņas **leksikā**.

- a) *badekle* → *kardinaſchan* – visās pielikumā atrodamajās 16.–17. gs. latviešu grāmatās tiek lietota *kārdināšana*, bet *badekle* vērojama vienīgi Bruno tēvreizes rokrakstā un Sebastiana Minsteras kosmogrāfijas izdevumos, kā arī vēlāk visās ārzemju grāmatās, kas par avotu izmantojušas Sebastiana Minsteras kosmogrāfiju.
- b) *paſſarga* → *peſtÿ* – visās latviešu grāmatās atrodams vārds *peſtīt* vai *atpeſtīt*, bet *paſargāt* – vienīgi Sebastiana Minsteras publicējumā. Vērojama tendence, ka katoļu izdevumos, kā arī Georgs Bruno un Jānis Reiters, izmantots darbības vārds bez priedēkļa, kā labojumos, bet luterāņu izdevumos lielākoties redzams atvasinājums ar priedēkli – *atpeſtīt*.
- c) *uuuſſe* → *to* – gandrīz visās 16.–17. gs. latviešu grāmatās, izņemot *Vermehretes Lettiſches Handbuch* (1685) iekļautajā katķismā, šajā vietā sastopams *to* vai *ta*, taču vietniekvārds *viss* – tikai vecākajos pierakstos, kas saglabājušies rokrakstā.

Visi trīs nomainītie vārdi atrodas vienā – pēdējā – rindiņā, kas tikusi pārrakstīta visa. Salīdzinot tēvreizi ar katķismiem, varētu būt gaidāmas vēl citas izmaiņas. Piem., vārda *graeke* nomainī, jo visos pārējos avotos ir *parādi*, taču tas nav darīts. Arī nevienā no sastādītajiem avotiem, izņemot pašu Sebastiana Minsteras kosmogrāfiju, nav vērojams *nū no* vietā, taču tas ticis pārrakstīts kā *nū*.

Jaunajā tēvreizes variantā vārdi ir ne tikai laboti, bet arī **pielikti** klāt. Tādi ir trīs: darbības vārds *tōp* un divreiz saiklis *vnd*. Visiem ir atbilstes 16.–17. gs. latviešu katķismu pamattekstā (sal. pielikumā), un tie nav tikuši lietoti vienīgi Georga Bruno rokrakstā un Sebastiana Minsteras kosmogrāfijas izdevumos.

Apkopojot jāteic, ka pierakstītāja sniegtais variants ir tuvāks latviešu grāmatās lietotajai valodai nekā Sebastiana Minstera publicējumam, tomēr tas nav acīmredzams kāda iespiesta teksta noraksts. Skaidrs, ka pierakstītājs nebija Georga Manceļa sniegtā varianta sekotājs, jo, piem., netika lietots Manceļa piedāvātais *piedot pamest* vietā. Tāpat nav sekots vēlākiem izdevumiem – nedz Jāņa Reitera, nedz 1685. g. Kurzemes rokasgrāmatas tekstiem. Turklāt, salīdzinot ar tekstiem pirms Georga Manceļa, redzamas daudzas līdzības, tāpēc, aptuveni datējot, jāuzskata, ka šis avots ir no 16. gs. otrās puses vai beigām vai 17. gs. sākuma. Dažas iezīmes, kā vārda *peftj* lietojums bez priedēkļa vai illatīvs prievārda konstrukcijas vietā (*lownan kardinafchan*), liek domāt, ka tas ir tuvāks katoļu pirmajā katķismā atspoguļotajai, nevis luterāņu tradīcijai.

4. Citi ieraksti 1552. g. eksemplārā

Nevar apgalvot, ka pētāmajā eksemplārā labojumu vai margināliju būtu daudz. Kopumā tie ir ļoti sporādiski, un lielākoties tie ir pasvītrojumi.²⁵ Tuvāk ieskatīsimies tikai Livonijas aprakstā (786.–789. lpp.), kura beigās atrodams minētais latviešu tēvreizes paraugs. Vrubļevsku bibliotēkas eksemplārā (šifrs: LMAVB:K2-174) ir šādas viena vai vairāku lasītāju atstātas pazīmes (pēc kārtas):

- a) 786. lpp. izvītrots teikums *Diu Liuonia in perfidia permanfit* ‘Livonija ilgi ir palikusi neticībā (t. i., “nekristīta”, ārpus kristīgās ticības)²⁶;
- b) 787. lpp. sadaļā *De ciuitatibus Liuoniae & earum confuetudinibus* ‘Par Livonijas tautām un to paražām’ pie pirmā teikuma par attālumiem labajā rindkopas pusē ir marginālija, šķiet, ar citu roku nekā tēvreizē; tajā precizēts attālums – “Konigsberg || Memell 18 || Darpet 35²⁷ || Riga 36.”;
- c) 788. lpp. ir pasvītrots teikums *Mulieres in regione natae magnam praefecerunt pompam, alias aliunde aduentantes contemptui habentes* ‘Apvidū dzimušās sievietes izrāda lielu greznību, citas no citurienes nākušās saņem nosodījumu’ un virs *mulieres in regione* ar to pašu roku kā tēvreizē pierakstīts precizējums “nobiles”, proti, ‘dižciltīgas’;

---

²⁵ Jāmin, ka grāmatas beigās (tukšā pēdējā lappusē) divu rindiņu garumā ir viens komentārs par saturu, kas atrodams kosmogrāfijas 488.–489. lpp.

²⁶ Ļoti pateicos Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētniecei Renātei Bergai par teikumu tulkojumu no latīņu valodas latviešu valodā šī raksta 4. nodaļā.

²⁷ Sākumā laikam bijis 38, pēc tam labots laikam uz 35.

que octo proximum incommodant. Labori apud eos operam da
re uicio datur. • ^{nobiles} Mulieres in regione natæ magnam præ seferunt
pompan, alias aliunde aduentantes contemptui habentes. No.
liber

8. attēls. “nobiles” Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkas eksemplārā (LMAVB:K2-174).

d) 788. lpp. pasvītrots teikums *Archiepiscopatum tenet Vuihelmus marchio Brandenburgensis, frater Alberti ducis Prufsiae. Hic anno 1547. circa festum purificationis Mariae ingressus nomine imperij Rigam, ciues in fidem recepit <...>* ‘Arhibīskapa amatu ieņem Brandenburgas markgrāfs Vilhelms, Prūsijas hercoga Alberta brālis. 1547. gadā ap Jaunavas Marijas šķīstīšanas svētkiem viņš impērijas vārdā iegājis Rīgā, pārņēmis ticības lietās pilsoņus’;

e) 789. lpp. pirms tēvreizes pasvītrots teikums *Rigenses uero habēt proprium ius scriptum, ciu alia quoque oppida parent.*

Reualiae & Tarbatæ utuntur lingua <...>

‘Patiesi rīdziniekiem ir savs likums rakstīts, kuram arī citas pilsētas pakļaujas. Rēvelē un Tērbatā izmanto valodu <...>’;

f) 789. lpp. rokraksta ieraksti starp tēvreizes rindām (sk. 2. attēlu).

Tātad atstāto pēdu nav daudz – viens izsvītrots teikums, trīs pasvītroti, viena marginālīja, viens teksta precizējums latīņu valodā un tēvreizes labojumi latviešu valodā. No tiem grūti ko izsecināt, tomēr interesanti, ka precizējums par sievietēm Livonijā, ka tādas esot dižciltīgas, proti, ne visas sievietes²⁸, veikts ar to pašu roku kā latviešu tēvreizes labojumi (sal. 2. un 8. attēlu). Grūti teikt, vai tas nāk no pierakstījuma autora pieredzes vai to ietekmējis sievietes attēls, kas ievietots blakus teikumam (sk. 9. attēlu).

9. attēls. Sieviete Livonijā 1552. g. Sebastiana Minstera kosmogrāfijā.

²⁸ Vairāk par to sk. arī Dunsdorfs, Spekke 1964, 237.

Pielikums

Minstera tēvreizies labojumu salīdzināšana ar 16.–17. gs. tēvreizies publicējumiem katķismos*

Labojumi pēc 1552	tōp	tows	Enackas	toūwe	ëx	dōd	īchōden	vnd	pammet	*mūže	parradnekeems
1507 (Gisbert)	bws	towß	ennak	tow	exkan						
~1590 (Bruno)		touwes	Enacks	touws	ekfchan	duth	īchodee~		Pammete	mufe	parraduckems
pēc 1520 (Grunau)	gīfcher	thowes	Penag	Tholbe		dodi	Annosse	unde	Pammes	nusfe	Prettaune kans
1550 (MK_v)		tows	enack	tows	ekfchkan	dūth	īchodeen/		pammate	muße	parradueken/
1550 (MK_lat)		tows	Enack	tows	ekfchkan	duth	īchodeen,		pammate	muiffe	parradueken
1552 (MK_lat)		touus	Enack	touus	ekfchkan	duth	īchodeen,		pammate	muiffe	parradueken
1585 (Cat)	toep	tons	Enak	touwe	exan	Dode	īchoden	Vnde	pammette	mufe	parradene-kems.
1586 (Cat)	thope	tows	Enakas	touwe	exkan	dode	īcho-den.	Vnde	pammet	muiffe	parad-denekims.
1615 (Cat)	thope	tows	Enakas	touwe	exkan	dode	īchoden.	Vnde	pam~et	muiffe	parradenekeims.
1631 (Cat)	tohp	taws	Eenahkaks	tawa	ekfchan	dohd	īchodeen	Vnd	peedohd	muhfšu	Parradneekeems
1643 (Cat)	tohp	taws	Eenahkaks	tawa	ekfchan	dohd	īchodeen	Vnd	peedohd	muhfšu	Parradneekeem
1671 (Cat)	tohp	touws	Ee=nahkaks	touwa	ekfchan	dohd	šchodeen/	Und	peedohd	muhfšu	Par=radneekeem/
1672 (Elger Cat)	topu	tauws	Ena-ka	tauwa		dōd	ßoden.	Vnd	pamette	mufa	paradnekems.
1675 (Reuter Oratio)	lay toop	tawß	Lay eenak	tawa	wirß	dod	īcho den.	Un	peedod	muufuß	paradneekeim.
1675 (Reuter Probe)	lay toop	tawß	Lay eenak	tawa	ekfch	dood	īchodeen.	Unn	pamiätt	muufu	Parradnee-kim.
1682 (Dresel Cat)	tohp	taws	Eenahkaks	tawa	ekfchan	dohd	īchodeen.	Und	peedohd	muhfšu	Paradneekeem.
1685 (VLH Cat)	tohp	taws	laid nahk	pee tawa		dohd	šchodeem	in	pamett	muhšus	Paradneekeem
1685 (Mancel Cat)	tohp	tawß	Ee-nahkaks	tawa	ekfchan	dohd	īchodeen	Und	peedohd	muhfšu	Par-radneekeem

* Vairākums tekstu ir ņemti no <https://senie.korpuss.lv/>, daļa sagatavoti manuāli.

	Vnd	Neewed	m'ūs	lownan	kardinaŋchan	Beth	peftŷ	mũms	nũ	to	loũne.
Labojumi p̄c 1552											
1507 (Gisbert)				ŷounam	badeklems	AEth	pefti	mums	no	wyŷsem	ŷounem.
~1590 (Bruno)		Neekwedde	mums	lawnan	Padoman		Swalbadi	munis	nowusŷe		Loyne
p̄c 1520 (Grunau)		newede	munis	louna	badeckle/	pett	paŷfarga	mums	nu	wũffe	loune
1550 (MK_v)		Ne wedde	mums	louna	badeckle	pett	paŷfarga	mums	nu	wuŷŷe	loune
1550 (MK_lat)		Ne ewedde	mums	louna	badeckle		paŷfarga	mums	nu	uuuŷŷe	loune
1552 (MK_lat)		Ne euuedde	mums	louna	badecklepett		paŷfarga	mums	nu	uuuŷŷe	loune
1585 (Cat)	Vnd	newedde	mums	lounan	kardenalchen.	Beth	pefti	mums	no	tho	loune.
1586 (Cat)	Vnde	nhe wedde	mums		kaerdenalchenne.	Beth	atpeŷfymums	mums	no	to	loune.
1615 (Cat)	Vnde	nhe wedde	mums		kärdenalchenne.	Beth	atpefti	mums	no	to	loune.
1631 (Cat)	Vnd	nhe ewedd	mums		Kahrdenalchanas	Bett	atpefti	mums	no	to	ŷ,auunu
1643 (Cat)	Vnnd	nhe ewedd	mums		Kahrdenalchanas	Bett	atpefti	mums	no	to	ŷ,auunu
1671 (Cat)	Und	nhe ewedd	muhs		Kahrdenalchanas/	Bett	atpefti	muhs	no	to	ŷ,auunu/
1672 (Elger Cat)	Vnd	ne ewedde	mums		kardinaŷanas:	Bet	pefti	mums	no	to	liaunu.
1675 (Reuter Oratio)	Un	n̄ ewædd	muuŷ		kärdenalchana/	bett	p̄fti		no	ta	liauna.
1675 (Reuter Probe)	Unn	nā ewædd	muuŷ		Kardina-ŷchanaŷ	bätt	p̄fti	muuŷ	no	taa	Liauna.
1682 (Dresel Cat)	Und	nhe eweed	muhs		Kahr-denaŷchanahs.	Bett	atpefti	muhs	no		ŷ,auunu.
1685 (VLH Cat)	in	ne eweed	muhs		Kahrdenaŷchanas	Bet	atpefti	muhs	no	wiŷŷa	ŷ,auuna
1685 (Mancel Cat)	Und	nhe ewedd	muhs		Kahrdenalchanas	Bett	atpefti	muhs	no	to	ŷ,auunu

5. Apkopojums

Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkā Viļņā tiek glabāts unikāls veclatviešu rakstu valodas piemineklis – Sebastiana Minstera publicētās tēvreizes starprindu labojumi. Tas nav noraksts no kādas latviešu grāmatas, bet visdrīzāk pierakstīts no galvas. Lai gan labojumi atrodas 1552. g. kosmogrāfijas izdevumā latīņu valodā, pēc rakstības spriežot, pierakstījums var būt nedaudz vēlāks, visticamāk – 16. gs. beigas vai 17. gs. sākums. Labojumu valoda liek domāt, ka šis tēvreizes variants ir nedaudz tuvāks katoļu pirmajā katķismā atspoguļotajai, nevis luterāņu katķismā redzamajai tradīcijai.

Viļņā eksemplārs nonāca tikai 20. gs. vidū, bet pirms tam tas atradās fon Vallenrodu bibliotēkā. No īsa ieskata šīs bibliotēkas vēsturē izriet, ka eksemplārs lielāko daļu laika ir atradies Kēnigsbergā un bijis publiski pieejams lasītājiem. Lai gan nav zināms, kad un no kurienes tas tur nokļuvis, ieraksti priekšlapā mudina domāt, ka fon Vallenrodu kolekcijā grāmata nonāca ne agrāk kā 17. gs. vidū. Tas nozīmē, ka eksemplārs, visticamāk, iegādāts jau ar ierakstu latviešu valodā.

Pat nezinot pierakstījumu autoru un to precīzu datējumu, pats avots ir visnotaļ nozīmīgs. Tas ir pierādījums, ka Sebastiana Minstera sniegtā tēvreize atšķīrās no tās, ko kāds cits tās pratējs mācēja no galvas. Šāda labojuma parādīšanās arī dod cerību, ka ārzemēs esošajās grāmatās ar laiku tiks uziets vēl vairāk latviešu glosu vai garāku pierakstījumu no agrīnā perioda, jo pašlaik zināmi ir tikai daži.

A NEW EARLY WRITTEN LATVIAN SOURCE: INTERLINEAR CORRECTIONS TO THE LATVIAN LORD'S PRAYER IN S. MÜNSTER'S COSMOGRAPHY OF 1552

Summary

The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius preserves a unique monument of early written Latvian - interlinear handwritten corrections of the Lord's Prayer in the Latin Cosmography of 1552 by Sebastian Münster. This copy of the Cosmography arrived in Vilnius only in the mid-20th century, and before that it resided in the Wallenrodia collection. A brief look at the history of this collection shows that the copy spent most of its time in Königsberg.

The handwritten corrections are anonymous and difficult to date. It is clear that they were not copied from a Latvian book and were most likely written down by heart. Although the corrections are in the 1552 Latin edition of the Cosmography, the spelling suggests that the inscription may be slightly more recent, probably late 16th or early 17th century. Their language suggests that this version of the Lord's Prayer is somewhat closer to the tradition reflected in the first Catholic Catechism than to the Lutheran one.

LITERATŪRA

Abgefaste und von Königlicher Majestät in Preussen allergnädigst bestätigte Fürschriff und Constitution, Wie es mit Respicirung, Bestell- und Verwaltung der auf der Kneiphöfischen Thum-Kirche Königsberg befindlichen und dem Wallenrodischen Geschlecht zugehörigen Bibliothec, In hinkünfftigen Zeiten zu halten... sey: Der Wallenrodischen Posterität so wohl, als auch besagter Bibliothec hinkünfftigen Curatoribus und Administratoribus als eine immerwährende Norma und Cynosura, Kōnigsberg, 1721.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena 1986, *Latviešu rakstības attīstība: latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*, Rīga: Zinātne.

Bielenstein, August 1899, *Manuductio ad linguam lettonicam facilis et certa, monstrata: excuse à Gerhardo Schrödero typothetâ Rigensi, anno 1644 / neu herausgegeben von F. Bielenstein*, Doblen.

Bikauskienė, Dalia, Ona Bliūdžiūtė 2004, *Drucke Königsberger Provenienz in der Akademiebibliothek Vilnius – das 16. Jahrhundert*, in Axel E. Walter (Hg.). *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, Köln: Böhlau, 519–546.

Braziūnienė, Alma 2022, *Wallenrodia: didelės išsklaidytos bibliotekos mažos dalies katalogas*, *Knygotyra* 78, 246–254.

Dini, Pietro Umberto 2010, *ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini. Teorie e contesti linguistici nel Cinquecento*, Livorno: Books & Company.

Dunsdorfs, Edgars, Arnolds Spekke, 1964, *Latvijas vēsture, 1500–1600*, Stockholm: Daugava.

Erler, Georg 1910, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829 1: Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

Erler, Georg 1911–1912, *Die Matrikel und der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829 2: Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

Freidhof, Gerd 1988, *Kozmograffia Česká: Praha 1554 1*, München: Verlag Otto Sagner.

Garber, Klaus 1995, Königsberger Bücher in Polen, Litauen und Rußland, *Nordost-Archiv* 4(1), 29–61.

Hantzsch, Victor 1898, *Sebastian Munster: Leben, Werk, Wissenschaftliche Bedeutung*, Leipzig: B. G. Teubner.

Juntke, Fritz 1927, *Geschichte der v. Wallenrodtschen Bibliothek*, Leipzig: O. Harrassowitz.

Kazakēnaitē, Ernesta 2017, Izmaiņas Georga Manceļa 1631. g. un 1644. g. *Lettisch Vade mecum* perikopju daļā, *Baltu Filoloģija* 26, 5–36.

Kazakēnaitē, Ernesta 2020, *Pasargā no visa jauna* jeb latviešu tēvreizē S. Minsterā kosmogāfijas izdevumos, *Baltu Filoloģija* 29(2), 55–87.

Kazakēnaitē, Ernesta 2021, *Nepamet mums grēkus mūsu* jeb latviešu tēvreizē 16. gs. pasaules aprakstos un tēvreizū krājumos, *Baltu Filoloģija* 30(1/2), 4–25.

Marcinkevičius, Juozas 2001, Lituānikos paieškos Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo, *Knygotyra* 36, 184–194.

McLean, Matthew Adam 2007, *The Cosmographia of Sebastian Münster: Describing the World in the Reformation*, Ashgate Publishing.

Milčonoka, Everita 1998, Daiktavardžių morfologiniai variantai G. Mancelio „Lettische Postill“ (1654), *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40, 46–54.

Nitiņa, Daina 2007, Prepozīcija, in Kornēlija Pokrotiece (red.). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība 2: Nelokāmās vārdšķiras*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 31–99.

Ozols, Arturs 1965, *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma.

Petzholdt, Julius 1853, *Handbuch deutscher Bibliotheken*, Halle: H.W. Schmidt.

Rehhusen, Joanne Georgo 1644, *Manuductio Ad Linguam Lettonicam facilis & certa* <...>, Rīga: G. Schröder.

Ruland, Harold L. 1962, A Survey of the Double-Page Maps in Thirty-Five Editions of the “Comographia Universalis” 1544–1628 of Sebastian Münster and in His Editions of Ptolemy’s “Geographia” 1540–1552, *Imago Mundi* 16, 84–97.

Seraphin, August 1893, Kur-, Liv- und Estländer auf der Universität Königsberg i. Pr. Th. I. 1544–1710, in *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands* 16(1), Rīga, 1–261.

Steponaitienė, Jolita 2007, „Knygos turi savo likimus“: Karaliaučiaus institucijų knygos ženklai Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomose knygoose, in *Bibliografija 2005–2006* (= *Relevant Tomorrow* 2007), 154–166.

Tondel, Janusz 2001, *Książka w dawnym Królewcu Pruskim*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Vanags, Pēteris 2019, Latviešu valoda pirms Latvijas valsts, *Valsts valodas komisijas raksti: Valoda un valsts* 10, 55–86.

VD16 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*. Izmantota elektroniskā versija: <http://www.vd16.de>

VD17 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*. Izmantota elektroniskā versija: www.vd17.de

Walter, Axel E. 2013, Karaliaučiaus bibliotekų aplinka Donelaičio laikais. Rinkinių likimas po 1945 metų, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 26, 65–78.

Ernesta KAZAKĖNAITĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[ernesta.kazakenaite@flf.vu.lt]